

ЧАСТКОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У ДОКТРИНІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню питання правової природи часткових зобов'язань. У ній вивчаються різні погляди вчених-цивілістів на належність чи неналежність часткових зобов'язань до зобов'язань із множинністю осіб. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок, що часткове зобов'язання є зобов'язанням із множинністю осіб.

Ключові слова: зобов'язання з множинністю осіб, часткові зобов'язання, об'єкт зобов'язання, кредитор, боржник.

Статья посвящена исследованию правовой природы долевых обязательств. В ней изучаются различные взгляды ученых-цивилистов на принадлежность или непринадлежность долевых обязательств к обязательствам с множественностью лиц. На основании проведенного анализа сделан вывод, что долевое обязательство является обязательством с множественностью лиц.

Ключевые слова: обязательства с множественностью лиц, долевые обязательства, объект обязательства, кредитор, должник.

The article is devoted to the study of the legal nature of partial obligations. It has examined the different points of view of civilized scientists regarding the affiliation or non-parity of partial obligations to obligations with plurality of individuals. Having conducted the analysis, it was concluded that partial obligations are obligations with a plurality of entities.

Key words: obligations with plurality of persons, partial obligations, object of obligation, creditor, debtor.

Вступ. У цивільному праві існують зобов'язання як із множинністю сторін, так і з множинністю осіб. Що стосується зобов'язань із множинністю осіб, то сторін у зобов'язанні є дві (кредитор і боржник), але кожна з них може бути представлена кількома особами.

Для множинності осіб у зобов'язанні характерні такі ознаки: 1) множинність осіб є ознакою, що характеризує один з елементів зобов'язання – його суб'єктний склад; 2) множинність осіб є кількісною ознакою суб'єктного складу зобов'язання; 3) множинність осіб є необов'язковою характеристикою суб'єктного складу зобов'язання; 4) множинність осіб може виникати у будь-якому різновиді зобов'язання – і договірному, і деліктному; 5) зміст множинності осіб у зобов'язанні полягає у тому, що як одна, так і обидві сторони зобов'язання можуть бути представлені двома і більше особами [16, с. 298].

Важливе значення має класифікація зобов'язань із множинністю осіб, адже вона надає змогу визначити ознаки, властиві певним видам зобов'язань із множинністю осіб, а також виявити особливості, пов'язані з їх виконанням.

Питання, пов'язані з характеристикою поняття зобов'язань із множинністю осіб, їх видів, особливостей виконання, були предметом досліджень Г.Г. Гриценко, С.М. Єрмолаєва, В.В. Кулакова, С.В. Сарбаша, К.А. Сердюкова, Д.В. Трута, М.М. Харитонова та ін. Проте питання щодо правової природи часткових зобов'язань у науці цивільного права є дискусійним і таким, що потребує подальшого наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення правової природи часткових зобов'язань у доктрині цивільного права.

Результати дослідження. Часткові зобов'язання були відомі ще римському праву. Якщо предметом сукупних зобов'язальних відносин була подільна річ, набувала чинності правова

передумова (*presumptio juris*), мають на увазі роздільні сукупні зобов'язальні відносини чи «*obligatio plurim pro parte rata*» – зобов'язання великої кількості осіб, але з точно визначеними вимогами та боргами. У роздільних сукупних зобов'язальних відносинах кожен кредитор мав право отримати лише стільки, скільки йому «*pro parte rata*» належало, а кожен боржник мав виплатити стільки, скільки «*pro parte rata*» був винен [10, с. 205].

Відповідно до ст. 540 ЦК України, якщо у зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, кожен із кредиторів має право вимагати виконання, а кожен із боржників має виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

У доктрині цивільного права є різні погляди на часткові зобов'язання: одні автори вважають їх окремими зобов'язаннями, інші – єдиним зобов'язанням із множинністю осіб.

Досліджуючи часткові зобов'язання, М. Пляніль зазначає, що оскільки вимога чи борг поділені на частки, вона втрачає будь-який слід своєї первісної єдності, навіть якщо при виникненні вона була єдиною; тим більше це стосується того випадку, коли зобов'язання з моменту його виникнення було поділено на кілька частин: тоді є стільки дрібних вимог чи боргів, скільки є осіб, які беруть участь, і доля кожної з цих вимог чи боргів незалежна від долі решти. Кожен боржник зобов'язаний до сплати своєї частки, і кожен кредитор може вимагати лише свою частку. Якщо один із боржників стає неплатоспроможним, то втрата від цього покладається на кредитора, бо інші боржники за цю частину боргу не відповідають [9, с. 229].

Д.І. Мейер, характеризуючи часткові зобов'язання, вказував таке: особи А, В, С укладають договір із Д, за яким зобов'язуються поставити йому визначену кількість пшениці; визначену кількість зобов'язується поставити А, визначену – В і визначену – С; всі вони разом укладають договір із Д. Тим не менше за таких умов виникає сукупність зобов'язань, а не одне; є стільки договорів, скільки окремих зобов'язаних осіб, і лише від спільного укладення окремих договорів справа приймає такий вигляд, ніби тут одне зобов'язання [8, с. 109].

Схожу думку висловлює і В.В. Кулаков, вказуючи, що часткове зобов'язання має спільну для всіх його учасників підставу (наприклад договір), але характерна для нього самостійність і незалежність прав і обов'язків співборжників чи співкредиторів дає змогу говорити про те, що, по суті, це сукупність окремих правовідносин. Таким чином, за часткової множинності ускладнення зобов'язання за суб'єктом на першій стадії не відбувається [7, с. 161].

К.А. Сердюков зазначає, що аналіз взаємовідносин учасників часткового зобов'язання дає змогу зазначити, що залучені в нього суб'єкти володіють самостійними правами чи обов'язками. З цієї причини вони є не особами, які виступають на одній стороні зовнішньо єдиного часткового зобов'язання, а суб'єктами самостійних зобов'язань, які складають часткове зобов'язання [13, с. 56].

Разом із тим є протилежні погляди на можливість належності часткових зобов'язань до зобов'язань із множинністю осіб.

Досліджуючи зобов'язання з множинністю осіб, С.В. Сарбаш дійшов висновку, що ключову роль у розмежуванні зобов'язань при множинності осіб та зобов'язань при мнимій множинності, вочевидь, відіграє визначення предмета зобов'язання. Якщо останній є складеним, тобто на кожного боржника покладається обов'язок із виконання суворо індивідуальної дії, предметом відмінної, то мову, напевно, можна вести про множинність самих зобов'язань, а не їх сторін.

Якщо ж предмет зобов'язання єдиний, хоча б і подільний, то зобов'язання набуває характеру зобов'язання з множинністю осіб. При цьому, як правило, залежно від того, чи подільний предмет зобов'язання, утворюється той чи інший вид зобов'язань: часткові чи солідарні [12].

О.С. Йоффе вказував, що зобов'язання з множинністю осіб (активні, пасивні та змішані) поділяються на часткові та солідарні [5, с. 70].

Характеризуючи часткові зобов'язання, С. Вагацума та Т. Аріідзумі формулюють висновок, що цей вид є типовим для зобов'язальних відносин із множинністю осіб [11, с. 293].

М.М. Харитонов, характеризуючи часткові зобов'язання, зазначав, що критерій відмінності «істинного» часткового зобов'язання від «помилкового» наведений нижче. Всі зобов'язання можна розподілити, зокрема, на не пов'язані із зустрічними зобов'язаннями – самостійні зобов'язання, і на пов'язані з зустрічними зобов'язаннями (у синалагматичних договорах) – несамостійні зобов'язання. В іншому випадку ми в єдиному правовідношенні (наприклад, купівлі-продажу) маємо кілька зобов'язань (два чи більше). Кожне з цих зобов'язань, як і будь-яке зобов'язання, передбачає, за загальним правилом, вчинення дій боржником і кредитором (у крайньому випадку, з прийняття виконання), і настання певних майнових наслідків, якщо дії не вчинені (вчинені

неналежно). Відповідно, якщо кредитор або один із кредиторів і боржник чи один із боржників у правовідношенні, яке уявляється як єдине, можуть припинити зустрічні зобов'язання між собою виконанням незалежно від своїх дій щодо інших учасників зобов'язання, а у разі невиконання (неналежного виконання) зобов'язання відбудуться зміни у правах і обов'язках учасників тільки цієї зв'язки – правовідношення тільки видається єдиним та є мнимо множинністю осіб у зобов'язанні. Якщо ж одна або обидві вищевказані умови не виконуються, маємо справу з множинністю осіб [15, с. 16].

Прихильником належності часткових зобов'язань до зобов'язань із множинністю осіб є І.Ю. Шумейко, яка вказує, що залежно від обсягу прав і обов'язків учасників зобов'язань із множинністю осіб розрізняють часткові, солідарні та субсидіарні зобов'язання [17, с. 91].

Н.Ю. Голубєва вказує, що зазвичай зобов'язання з множинністю осіб є частковими. Виконання часткового зобов'язання передбачає, що боржник (або кожен із боржників) не тільки зобов'язаний, але й має право виконати свій обов'язок кредиторів (кожному з кредиторів), а кредитор (кожен із кредиторів) – прийняти виконання лише у відповідній частині [2, с. 282].

В.А. Белов зазначає, що частковими є зобов'язання з множинністю осіб, які реалізуються діями кількох осіб на стороні боржника, при чому кожним – у частці (долі), визначеній законом чи договором, або вимогами кількох кредиторів, кожна з яких має своїм об'єктом тільки визначену частку (долю) об'єкта загалом [1, с. 692].

Підтримує думку про належність часткових зобов'язань до зобов'язань із множинністю осіб і С.М. Єрмолаєв. Зокрема, автор вказує, що часткове зобов'язання відповідає всім ознакам множинності осіб, у тому числі ознаці тісного взаємозв'язку співволодільців і вимозі необхідності узгоджувати свої дії. Взаємозв'язок одиничних (самостійних) зобов'язань у межах часткового зобов'язання проявляється в тому, що наслідки недійсності правочину загалом поширюються не на одного, а на всіх часткових боржників (кредиторів) [4, с. 70].

Б.Е. Кензєєв зазначає, що зобов'язання з множинністю осіб зазвичай є частковими, тобто з установленими для всіх осіб, які беруть участь на стороні зобов'язання, частками такої участі. Частковими можуть бути як активні, так і пасивні зобов'язання з множинністю осіб. Якщо власники житлового будинку, який знаходиться у частковій власності, продають його кільком особам також у часткову власність, то мають місце змішані часткові зобов'язання (як активні, так і пасивні) [6, с. 59].

Досліджуючи множинність осіб у цивільно-правовому зобов'язанні, Г.Г. Гриценко слушно вказує, що, становлячи єдине правовідношення, часткові зобов'язання відповідають і критерію існування множинності осіб у зобов'язанні. По-перше, в них єдиний об'єкт зобов'язання. По-друге, між їх співучасниками є внутрішні зв'язки, які визначають розмір часток в об'єкті зобов'язання, а також зовнішні зв'язки, які визначають практично повну самостійність цих співборжників (співкредиторів) у відносинах із протилежною стороною [3, с. 46].

Д.В. Трут також виділив низку ознак, які відрізняють зобов'язання з частковою множинністю від зобов'язань, не ускладнених множинністю осіб. По-перше, у цьому разі на стороні боржника та/або кредитора є кілька суб'єктів, які вступають у зобов'язання, як правило, одночасно. По-друге, суб'єкти вступають у зобов'язання не просто одночасно, а вони мають діяти спільно, тобто через спільні дії вони набули прав та обов'язків за зобов'язаннями. По-третє, суб'єкти зобов'язання, які утворили множинність, пов'язані одним і тим самим подільним предметом зобов'язання. Також автор виділяє четверту (факультативну) ознаку: зобов'язання з частковою множинністю осіб виникають, як правило, на підставі єдиного договору або спільного юридичного факту [14, с. 40–41].

Здебільшого науковці, які заперечують належність часткових зобов'язань до зобов'язань із множинністю осіб, виходять із того, що кожне зобов'язання в межах часткового виконується як самостійне. Проте варто зазначити, що пасивне часткове зобов'язання припиняється належним його виконанням всіма боржниками. Виконання зобов'язання одним із боржників не призводить до припинення часткового зобов'язання. У пасивному частковому зобов'язанні боржник, який виконав зобов'язання, не відповідає за зобов'язаннями інших часткових боржників, але він не застрахований від настання несприятливих для нього наслідків під час невиконання ними зобов'язання.

Під час активної часткової множинності осіб виконання боржником обов'язку лише перед одним із кредиторів у межах його частки вимоги не буде вважатися належним виконанням зобов'язання. Боржник залишатиметься зобов'язаним до повного виконання обов'язку і перед іншим кредитором (кредиторами) [14, с. 45].

Висновки. Проведений аналіз підходів до розуміння правової природи часткових зобов'язань у доктрині цивільного права дав змогу дійти висновку, що часткові зобов'язання є видом зобов'язань із множинністю осіб. У цих зобов'язаннях на боці кредитора та/або боржника виступає кілька осіб, які поєднані єдиним подільним предметом зобов'язання, та між якими є певні зв'язки (внутрішні та зовнішні). При цьому кожен із кредиторів вимагає виконання, а кожен із боржників виконує зобов'язання у визначеній частці.

Список використаних джерел:

1. Белов В.А. Гражданское право: Общая и особенная части. Учебник. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. 960 с.
2. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 642 с.
3. Гриценко Г.Г. Множинність осіб у цивільно-правовому зобов'язанні : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Харків, 2015. 234 с.
4. Ермолаев С.Н. Множественность лиц в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Краснодар, 2014. 186 с.
5. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва : «Юридическая литература», 1975. 880 с.
6. Кензеев Б.Э. Исполнение обязательств с множественностью лиц : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Волгоград, 2011. 167 с.
7. Кулаков В.В. Сложные обязательства в гражданском праве : дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03. Москва, 2011. 382 с.
8. Мейер Д.И. Русское гражданское право. В 2 ч. Ч. 2. Москва : Статут, 1997. 455 с.
9. Пляниоль М. Курс французского гражданского права. Ч. 1. Теория об обязательствах / Пер. и предисл. Гартман В.Ю. – Петроков : Изд. тип. С. Панского, 1911.
10. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Римское право (базовый учебник) / Перевод с македонского д.ю.н., проф. В.А. Томсинова и Ю.В. Филиппова ; под ред. проф. В.А. Томсинова. Москва : Издательство ЗЕРЦАЛО, 1999. 448 с.
11. Сакаэ Вагацума, Тору Ариидзуми. Гражданское право Японии. В 2 кн. Кн. 1. Москва : «Прогрес», 1983. 351 с.
12. Сарбаш С.В. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения. Москва : Статут, 2004. URL: <https://www.lawmix.ru/commlaw/1589>.
13. Сердюков К.А. Правоотношения с множественностью лиц в российском гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Краснодар, 2011. 170 с.
14. Трут Д.В. Цивільно-правові зобов'язання з множинністю осіб : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2014.
15. Харитонов М.М. Множественность лиц на стороне работодателя : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.05. Санкт-Петербург, 2010. 160 с.
16. Чернілевська О.І. Поняття та ознаки множинності осіб у цивільних зобов'язаннях. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2013. Випуск 21. Частина II. Том I, С. 296–299.
17. Шумейко И.Ю. Проблемы исполнения обязательств в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Ростов-на-Дону, 2009.